

توسعه سواحل مکران، اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران آمایش سرزمینی و پدافند غیرعامل

غلامرضا طحانی^۱، مجید فراست^۲

^۱ ناخدا یکم عرشه و ستاد کارشناس ارشد مدیریت دفاعی و عضو هیئت علمی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

^۲ ناخدا یکم عرشه دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه دریانوردی چابهار

چکیده

اقتدار یک ملت زمینه ساز بهره‌مندی از برکات و منافع دریا است و این اقتدار را نیروهای مسلح حاضر در منطقه می‌توانند با جهاد و از خود گذشتگی تأمین کنند. امروز خلیج فارس و دریای عمان به برکت حضور مقتدرانه ایران اسلامی، یک منطقه آزاد و مستقل است. نیروهای دریایی ارتش و سپاه مظهر اقتدار ملت ایران در دفاع از منافع کشور در خلیج فارس و دریای عمان هستند. حکومت‌های طاغوتی در سال‌های متمادی سیطره بر ایران مانع پیشرفت دریانوردی و حضور دریایی ایران در پهنه آب‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بودند اما امروز شما باید با تلاش مضاعف عقب افتادگی طولانی مدت گذشته را جبران کنید. امروز شرایط با گذشته بسیار متفاوت است و ساحل ممتد و طولانی این منطقه در اختیار دولتی مستقل و ملتی سرفراز و بیدار است که قدرت و اراده ملی خود را می‌شناسد و با اتکاء به خداوند، اراده خود را بر هر قدرت سیاسی و نظامی تحمیل و او را مجبور به عقب نشینی خواهد کرد^۱. استفاده از جغرافیا در سیاست (ژئوپلیتیک) نیازمند عجزین کردن سواحل دریای مکران در جنوب شرق کشور با مؤلفه‌های قدرت دریایی جمهوری اسلامی ایران شامل (ناوگان نظامی، ناوگان غیرنظامی، علوم و زیرساخت‌ها) می‌باشد. با توجه به این‌که اقیانوس هند مرکز تحولات قرن بیست و یکم خواهد بود و دفاع در عمق دریای عمان تا مدار ۱۰ درجه به ندادا و گذار گردیده است، ما باید توان رزمی نیروی دریایی خود را به گونه‌ای افزایش دهیم که در سال ۲۰۲۵ میلادی قادر باشیم در فراسوی افق و در عمق اقیانوس از منافع ملی کشورمان دفاع کنیم.

برای نیل به این هدف و رسیدن به اهداف چشم‌انداز بیست ساله و حضور پر قدرت خود در دریایا به‌ویژه اقیانوس هند به بنادر اقیانوسی نیاز داریم که این امکان فقط در سواحل دریای مکران برای کشورمان مهیاست. مفهوم نیروی دریایی راهبردی یعنی به‌کارگیری (گسترش و مشارکت) قدرت دریایی همگام با منافع ملی و راهبرد دریایی کشور در زمان و مکانی که یا باعث بازدارندگی جنگ شود و یا در صورت بروز درگیری، منجر به پیروزی گردد. در راستای این مفهوم ما باید عمق راهبردی خود را در اقیانوس افزایش دهیم که یکی از مهم‌ترین این راه‌کارها آمایش صحیح امکانات نظامی و غیرنظامی در سواحل جنوب شرق کشور در دریای عمان می‌باشد.

کلید واژه: دریا، قدرت دریایی، ماهان، آمایش سرزمین

۱. مقدمه

در آیات قرآن هر جا بحث دریا شده است در کنارش بر بهره‌برداری حداکثری از دریا هم تأکید شده است. به مدد انقلاب اسلامی، قدرت منطقه‌ای ایران غیر قابل انکار است. کشورهای منطقه نمی‌توانند قدرت منطقه‌ای ایران را نادیده بگیرند و یکی از شاخص‌های مهم این قدرت، حضور نیروی دریایی ارتش جمهوری اسلامی ایران در دریا و آب‌های بین‌المللی است. برای حفاظت از شأن جمهوری اسلامی ایران، اقتدار دریایی یک ضرورت راهبردی به شمار می‌رود. لذا هرچه قدرت استفاده حداکثری از دریا فراهم گردد به همان اندازه هم از تهدیدها کاسته خواهد شد و در ادبیات سازی برای این مسئله، عملکرد ندادا بیشترین نقش را دارد^۲. مسئله اصلی، نوع نگاه به دریا است. اهمیت دریا همواره برای مقام معظم فرماندهی کل قوا مورد توجه بوده و خوشبختانه امروز نگاه ایشان برای پیشرفت کشور به دریا است.

داشتن سواحل مناسب می‌تواند یکی از مؤلفه‌های پیشرفت یک کشور باشد و ما با دارا بودن ۳ هزار کیلومتر مرز دریایی که هزار کیلومتر آن مشرف به دریا است^۳، از این نعمت برخوردار هستیم، ولی همان طور که معظم له فرمودند در سال‌های گذشته به ویژه قبل از انقلاب به این مسئله کم توجهی می‌شد^۴.

^۱ بخشی از فرمایشات مقام معظم فرماندهی کل قوا که در بازدید ۱۳۹۰/۵/۱ از منطقه یکم ندادا/بندرعباس

- سیاری حبیب‌الله - طحانی غلامرضا - راهبردهای قدرت دریایی - دافوس آجا ۱۳۹۱

- آقای مهندس سید عطاء اله صدر معاون وزیر راه و شهرسازی و مدیرعامل سازمان بنادر و دریانوردی کشور در اولین همایش نیروی دریایی راهبردی (۹۰/۴/۲۰) در دافوس آجا، جمهوری اسلامی ایران را با دارا بودن ۵۸۰۰ کیلومتر طول سواحل (۳۰ درصد مرز آبی در کشور) در زمره کشورهای دریایی مطرح نمود.

سطح کره زمین ۵۱۰ میلیون کیلومتر مربع است که ۳۶۰ میلیون کیلومتر مربع آن را آب فرا گرفته یعنی هفت/دهم کره زمین را آب است و تنها سه/دهم آن را خشکی فرا گرفته است. اقیانوس‌ها و دریاها حدود ۹۵٪ انرژی خورشید (تابیده به سطح زمین) را در خود جذب می‌کنند و همین انرژی و حرارت ذخیره شده در آب موجب فرآیندهای بسیار حیاتی و محوری برای موجودات زنده می‌شود. اهمیت حیاتی دریا در زندگی انسان باعث گردیده است تا این پدیده در باورهای اساطیری و مذهبی انسان‌ها جایگاه خاصی داشته باشد. تقریباً نزد همه ملل دنیا دریاهای مقدسی وجود دارند که سرچشمه فیض و برکت الهی و تطهیر کننده انسان از زشتی‌ها تلقی می‌شوند.

به همین ترتیب در تمدن بسیاری از اقوام، داستان‌هایی در باب افکنده شدن پهلوان‌ها و یا پیامبران (حین کودکی) در آب و دوباره پیدا شدن آنها از طریق آب، وجود دارد.

در ردیف این داستان‌ها می‌توان از داستان افکنده شدن حضرت موسی(ع) در آب و پیدا شدن توسط زن فرعون و یا داستان حضرت یونس در شکم نهنگ نام برد. از این داستان‌ها چنین بر می‌آید که حیات آنان به نحوی هدیه و عطیه آب به شمار می‌رود و آنها خود همانند دریا قدرتمند، فیض‌رسان و در تلاشی خستگی‌ناپذیر برای نابودی اهریمنان بوده‌اند. در قرآن کریم هم به دریا اشاره‌های بسیاری شده است.^۵

۱- متن

قبل از آغاز بحث باید به مفهوم چند واژه مهم توجه نماییم:

عمق راهبردی هر کشور در دریا عینیت پیدا می‌کند و کشوری که به دریا راه دارد فرصت و تهدید را با هم دارد و این هنر دولت‌مردان و نظریه‌پردازان دریایی آن کشور است که از تهدیدها فرصت بسازند زیرا هر تهدیدی در درون خود فرصت‌های نهفته‌ای هم دارد همچنانکه فرصت‌ها هم در درون خود تهدیدهای نهفته‌ای دارند.

۲- مفهوم نیروی دریایی راهبردی

به نیروهای دریایی گفته می‌شود که قادرند با اعزام شناورهای جنگی به خارج از آب‌های سرزمینی و در فاصله‌های بسیار دور از ساحل در دریاها و اقیانوس‌ها با توجه به توانمندی‌های خود یک طیف وسیعی از عملیات‌های دریایی را طراحی و به مرحله اجرا درآورند و از منافع ملی کشور متبوع خود محافظت نمایند.

۳- مفهوم عملیات در نیروی دریایی راهبردی

به‌کارگیری (گسترش و مشارکت) قدرت دریایی همگام با منافع ملی و راهبرد دریایی کشور در زمان و مکانی که یا باعث بازدارندگی جنگ شود و یا در صورت بروز درگیری، منجر به پیروزی گردد.

منافع ملی آن چیزهایی هستند که ملت و دولت برای به دست آوردن و حفظ آنها می‌جنگند.

مقاصد ملی آن چیزهایی هستند که در قانون اساسی کشور مشخص شده و ملت و دولت در آن جهت حرکت می‌کنند.

بازدارندگی یعنی دارا بودن مجموعه مؤلفه‌های توان رزمی شامل عوامل فیزیکی (محسوس)، غیرفیزیکی (نامحسوس) و عوامل برترساز که دشمن با تجزیه و تحلیل آنها و مقایسه سود و زیان ناشی از حمله به کشور هدف، از انجام حمله نظامی منصرف شود.

اقیانوس هند همانند جهان کوچکی از جهان پهناور، به یک منطقه وسیع توسعه یافته از هر دو نظر اقتصادی و نظامی کشورهای آن به‌صورت حیرت‌آوری از خطوط لوله، خشکی و مسیرهای دریایی به هم وابستگی دارند.

با توجه به موارد ذکر شده در این بخش و عنایت به این‌که اقیانوس هند مرکز تحولات قرن بیست و یکم خواهد بود و دفاع در عمق دریای عمان تا مدار ۱۰ درجه به نداجا واگذار گردیده است، ما باید توان رزمی نیروی دریایی خود را به‌گونه‌ای افزایش دهیم که در سال ۲۰۲۵ میلادی قادر باشیم در فراسوی افق و در عمق اقیانوس از منافع ملی کشورمان دفاع کنیم.

برای نیل به این هدف و رسیدن به اهداف چشم‌انداز بیست ساله و حضور پر قدرت خود در دریاها به‌ویژه اقیانوس هند به بنادر اقیانوسی نیاز داریم که این امکان فقط در سواحل دریای مکران برای کشورمان مهیاست.

- همان منبع

^۵ - قرآن کریم

با توجه به اینکه نیروی دریایی یک نیروی تجهیزات محور است و بنا به فرمایشات فرمانده معظم کل قوا، یک نیروی راهبردی به شمار می‌رود و برای حفظ منافع ملی کشور احتمال این‌که در سال‌های آتی شرایط منطقه به گونه‌ای شود که مصالح کشور ایجاب نماید در پیمان‌های دریایی و منطقه‌ای شرکت نماییم، لذا به شناورهای سطحی بزرگ و زیردریایی‌های اقیانوس پیما، هواپیماهای گشت و شناسایی دریایی، رادار پرنده، هواپیماهای بدون خلبان دوربرداز و .... نیاز داریم.^۶

راهبرد (استراتژی) اصطلاحی است کلی برای طرح‌ریزی و اجرای جنگ که از واژه یونانی Strategos به معنای (هنر فرمانده) گرفته شده است. راهبرد یکی از سه مؤلفه اصلی هنر و یا علم جنگ محسوب می‌شود.^۷ دو مؤلفه دیگر شامل تاکتیک و آماد و پشتیبانی می‌شود. به عبارت دیگر، طرح‌ریزی، هماهنگی و هدایت وسیع عملیات نظامی برای تأمین اهداف کلی سیاسی و نظامی راهبرد نامیده می‌شود و تاکتیک یعنی به اجرا درآوردن راهبرد بر اساس تصمیم‌های کوتاه مدت برای تحرک نیروها و به کارگیری سلاح در میدان نبرد. راهبرد از سه عنصر اهداف، راه‌ها و ابزارها تشکیل می‌گردد و دارای چرخه حیات می‌باشند. سازمان‌هایی که به نوآوری و سازگار کردن راهبرد خود با شرایط نبردازند دچار افول و زوال خواهند گشت.

صاحبان تفکرات راهبردی، معدودی از افراد باهوش هستند که از عهده درک و فهم و پخته کردن مسائل کلان برای تهیه طرح‌ها و نقشه‌های عملیاتی درازمدت برمی‌آیند. اهمیت موضوع استراتژیست‌ها آن‌چنان است سعدی نیز به آن اشاره نموده است:^۸

به پیکار دشمن دلیران فرست   هژبران به ناورد شیران فرست
به رأی جهان دیده‌گان کار کن   که صید آزموده است گرگ کهن

مترس از جوانان شمشیرزن   حذرکن ز پیران بسیار فن

۴- نظریه آلفرد ماهان

آلفرد ماهان با طرح موضوع ترقی و انحطاط قدرت‌های دریایی بزرگ شرایطی را برای ملت‌هایی که تحصیل قدرت در دریاها را هدف قرار داده‌اند، به‌طور کامل تشریح می‌کند.

ماهان شرایط مهم و مورد نظر خود را به شرح زیر بیان می‌کند:

- ۱- موقعیت جغرافیایی
- ۲- وضع طبیعی (از جمله محصولات طبیعی و آب و هوا)
- ۳- وسعت سرزمین
- ۴- تعداد جمعیت
- ۵- خصوصیات مردم
- ۶- تفکر حاکمان (خطمشی و سیاست‌های دولت)

ضمن بحث درباره شرایط قدرت دریایی، ماهان در هر مورد نشان می‌دهد که چگونه انگلیس بر مخالفین و رقبای خود برتری یافت. طبق تفسیر او، قدرت دریایی نه تنها خیلی برتر از نیروی دریایی و قدرت ناوگان جنگی است بلکه شامل حمل و نقل دریایی تجارتي و یک پایگاه قوی نیز می‌باشد.^۹ ماهان در تحلیل وضع طبیعی، می‌گوید:

«ساحل یک کشور مرزهای آن کشور محسوب می‌شود. و هر چه بیشتر بتوان به سهولت از این مرزها به طرف دریا نفوذ کرد، تمایل مردم جهت مرزها با سایر نقاط دنیا بیشتر خواهد بود. ولی وجود لنگرگاه‌های متعدد و عمیق و زیرساخت‌های بندری، به‌عنوان پیش‌نیاز، بسیار مهم می‌باشد. برای مثال چون طبیعت در انگلستان و هلند از لحاظ خاک و آب و هوا مناسب نبود، این دو کشور مجبور شدند به دریا پناه آورند، در حالی که فرانسه و آمریکا که از وضعیت مناسب‌تری از نظر تنوع آب و هوا و حاصل‌خیزی زمین برخوردار بودند برای توجه به دریا محرک کمتری داشتند.»

- سیاری حبیب‌الله- طحانی غلامرضا- راهبردهای قدرت دریایی-دافوس آجا ۱۳۹۱

⁷- Strategy is details course of action.

^۸ - بوستان سعدی

^۹ - آلفرد ماهان- تأثیر و نفوذ قدرت دریایی در تاریخ

در رشد و تکامل یک ملت از لحاظ نیروی دریایی تأثیر دارد، وسعت خاک (سرزمین) است. مقصود ماهان از این تعبیر، مجموع کل فرسنگ‌هایی که مساحت یک سرزمین را تشکیل می‌دهد نیست بلکه طول ساحل و خصوصیات لنگرگاه‌های آن است. نسبت جمعیت یک کشور در برابر وسعت ساحل نیز دارای اهمیت فراوان است.

ماهان چنین نتیجه می‌گیرد:

که یک جمعیت بزرگ، که شغل‌های مربوط به دریانوردی را تعقیب می‌کنند، در حال حاضر مثل ایام گذشته یک عنصر بزرگ نیروی دریایی را تشکیل می‌دهند.

تأثیر اخلاق و استعداد‌های ملی در رشد و تکامل نیروی دریایی، نکته مهمی است که ماهان مورد بحث قرار داده است. ولی می‌نویسد:

تقریباً بدون استثنا، تاریخ نشان می‌دهد که استعداد برای حرفه‌های بازرگانی از خصوصیات برجسته ملی است که روزگاری در دریا قدرت داشته‌اند. برای مثال انگلیسی‌ها و هلندی‌ها از روی تحقیر به ملل دکاندار معروف بودند، اسپانیولی‌ها و پرتغالی‌های جوینده طلا و یا فرانسویان صرفه‌جو و پول جمع‌کن، که حاضر نبودند سرمایه‌های خود را در تجارت خارجی به خطر بیندازند. تمایل به بازرگانی، که به‌طور قطع و یقین متضمن تولید کالا و تجارت می‌باشد، یکی از خصوصیات ملی است که در رشد و تکامل قدرت دریایی هر کشور، دارای اهمیت فراوان می‌باشد.

بالاخره ماهان نوع دولت و سیاست‌هایش را، از لحاظ ارتباطی که با رشد قدرت دریایی دارد، مورد بررسی قرار می‌دهد. وی عقیده دارد که نوع دولت و خط‌مشی فرمانروایانش تأثیر عمیقی در رشد و تکامل قدرت دریایی دارد.

۵- سیاست جغرافیایی

مفهوم ژئوپولیتیک بیان‌گر حیطه‌ای از بررسی جغرافیایی است که عامل فضا را در شناخت چگونگی شکل‌گیری روابط بین الملل مهم تلقی می‌کند. به عبارت دیگر سیاست مبتنی بر جغرافیا، به عوامل جغرافیایی مانند موقعیت، وسعت، جمعیت تأثیرگذار و منابع اقتصادی کشور که در شکل‌گیری سیاست‌های سیاست‌مداران مؤثر هستند، می‌پردازد.

مباحث ژئوپولیتیک، تأثیر پدیده‌های جغرافیایی بر ساختارها و نهادهای سیاسی حکومتی، غیرحکومتی و تحولات آنها و ویژگی‌های روابط با سایر دولت‌ها را بررسی می‌کند. به‌طور کلی نقشی که هر کشور در سیاست بین‌المللی ایفا می‌کند فقط بستگی به تمایلات و افکار و عقاید اداره‌کنندگان سیاست خارجی آن کشور ندارد. به‌عبارت دیگر سیاست‌مداران هر کشور تا آن حدی که تصور می‌شود در انتخاب راه‌کارهای سیاسی خود آزادی عمل ندارند بلکه زمینه فعالیت و قدرت آنها بسیار محدود است. اگر صحنه سیاست‌های بین‌المللی را به میدان بازی تشبیه نماییم، عوامل زیادی برای این بازیگران محدودیت ایجاد می‌کنند و یکی از مهم‌ترین آنها عوامل جغرافیایی می‌باشد.

۶- عوامل مؤثر در سیاست جغرافیایی

این عوامل به دو گروه ثابت و متغیر تقسیم می‌شوند. عوامل ثابت، مانند ویژگی‌های فیزیکی دارای تغییرات کمتری هستند ولی بیشتر عوامل متغیر به پدیده‌های انسانی مربوط می‌شود.

۱- عوامل ثابت شامل:

موقعیت، وسعت، توپوگرافی و شکل کشور

۲- عوامل متغیر شامل:

جمعیت، منابع اقتصادی و بافت سیاسی اجتماعی

۷- اهداف مورد نظر در ژئوپولیتیک

۱- توسعه وضعیت (حضور نیروهای فرمانطقه‌ای در مجاورت مرزهای آبی جمهوری اسلامی ایران- حضور نداجا در خلیج عدن)

۲- کنترل و نظارت بر تجارت جهانی (حضور نیروهای دریایی کشورها در نقاط حساس و گذرگاه‌های دریایی)

۳- کنترل و نظارت بر منابع اقتصاد جهانی (طلا، دلار، یورو)

۴- کنترل و نظارت بر سیاست جهانی (حق وتو)

¹⁰ - Geopolitics is the art and practice of using political power over a given territory. Traditionally, the term has applied primarily to the impact of geography on politics.

۵- کنترل و نظارت بر افکار عمومی جهانی (بی بی سی، الجزیره، سی ان ان)

۸- آمایش

آمایش سرزمینی زیربنای سازماندهی توسعه منطقه‌ای و ملی است. ابزار اصلی برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های منطقه‌ای و ملی به شمار می‌رود. مبنای طرح‌ها و برنامه‌های جامع توسعه و پیونددهنده برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، اجتماعی و فضایی در قالب برنامه‌ریزی جامع می‌باشد. مهم‌ترین مسئله‌ای که در تقویت پدافند غیر عامل هر کشور مؤثر است، آمایش سرزمینی می‌باشد که با توجه به رابطه آن با بحران، در این بخش به‌طور مختصر به آنها می‌پردازیم.

۹-۱ آمایش سرزمینی

آمایش در زبان فارسی به معنای آراسته کردن و زینت دادن می‌باشد. آمایش سرزمینی به تنظیم رابطه بین انسان، فضا (محیط) و فعالیت‌های انسان در فضا (محیط) به منظور بهره‌برداری منطقی از کلیه امکانات علم و تجربه در طول زمان می‌باشد. در حقیقت آمایش، سازماندهی مطلوب فضا در جهت نیل به اهداف و راهبردهای جامع ملی است که در راستای آرمان‌های جامعه قدم بر می‌دارد. هدف این سازماندهی ایجاد عدل و قسط در جامعه است؛ زیرا کار آمایش تأمین نیازهای بشری است. این نیازها می‌توانند جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... را در بر گیرند. کارل ساور، جغرافی‌دان آمریکایی معتقد است:

« یک چشم انداز جغرافیایی، فضایی است از اشکال طبیعی و فرهنگی که آثار انسان را در محیط خود و در طول زمان نشان می‌دهد. اگر این شناخت و قضاوت را ملاک عمل و سنجش جغرافیایی قرار دهیم به این نتیجه می‌رسیم که در چشم اندازهای جغرافیایی، اثر و نقش متقابل انسان و طبیعت بسیار مشهود بوده و مثل این است که انسان و طبیعت با هم کاری و هم‌سازی یکدیگر، چشم‌اندازهای جغرافیایی را آفریده‌اند.»

۹-۲ تاریخچه آمایش در ایران

اولین بار که فکر برنامه‌ریزی آمایش در ایران مطرح شد، به اواسط دهه ۴۰ بازمی‌گردد. در بهمن ماه سال ۱۳۴۵ گزارشی تحت عنوان مسئله افزایش جمعیت شهری تهران و نکاتی پیرامون عمران کشوری توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران انتشار یافت. در آن زمان کشور فرانسه که برای بازسازی بعد از جنگ و مسائل ناشی از تمرکز بیش از حد شهر پاریس، به این برنامه روی آورده بود، به‌عنوان یکی از کشورهای باسابقه و پیشرو در این زمینه به حساب می‌آمد.

بعد از این گزارش، سازمان برنامه و بودجه در اواخر دهه ۴۰ با اعزام کارشناسانی به فرانسه و دعوت از مدیران مسئول این مطالعات به ایران، باب مذاکراتی را در این زمینه باز نمود. در سال ۱۳۵۱ مهندسان مشاور، گزارش کوتاهی تحت عنوان بهره‌وری سرزمینی با استفاده از نظم و آراستن سرزمین تهیه و به سازمان برنامه و بودجه ارائه دادند. در این گزارش، مباحث و روش‌های آمایش سرزمین مطرح شده بود.

در سال ۱۳۵۳ به دنبال تصویب قانون تغییر نام وزارت آبادانی و مسکن به وزارت مسکن و شهرسازی، وظیفه تهیه «طرح جامع سرزمینی» به این وزارتخانه محول شد. برای تهیه این طرح، مرکزی تحت عنوان «مرکز مطالعات و تحقیقات بهره‌برداری از سرزمین» با مشارکت وزارت مسکن و شهرسازی، وزارت کشاورزی و منابع طبیعی تشکیل شد. این مرکز مطالعات و تحقیقات، بنابر وظایفی که به عهده داشت بعداً به «مرکز مطالعات آمایش سرزمینی» تغییر نام یافت.

در سال‌های دهه ۱۳۶۰-۱۳۵۰ به علت افزایش درآمد نفت و شدت بیشتر تمرکز و انباشت سرمایه در قطب‌های رشد شهری، مشکلات و نارسایی‌های شدیدی برای سران حکومت ایجاد نمود که جهت جلوگیری از پیامدهای اقتصادی و اجتماعی، آمایش سرزمینی را جزء برنامه‌های سوّم و چهارم خود قرار دادند.

۹-۳ الزامات و مقتضیات امنیت و دفاع در آمایش سرزمین ایران

دفاع نظامی به نقاط شهری و مرزی محدود نمی‌گردد بلکه اقدامات دفاع غیرنظامی و بسیج نیز باید در راستای دفاع نظامی صورت گیرد. زیرا در شرایط کنونی، تا انقلاب پایدار است همه نقاط کشور از سطح محله تا کشور، بالقوه در خطر است. بدین ترتیب باید جایگاه دفاع و دفاع غیرنظامی و حضور آن در

¹¹. SPATIAL

گستره جغرافیایی کشور دیده شود و الزامات و مقتضیات قضایی آن در قانون آمایش سرزمینی مد نظر قرار گرفته و چگونگی را قانون خاص آن تعیین کند.

در مجموع، سیاست‌های مصوب شورای بازسازی کشور که در تاریخ ۶۶/۱۲/۲۸ به محضر رهبر کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) تقدیم گردید و حسب موافقت معظم له، مصوبه مزبور برای برنامه‌ریزی و اجرا توسط رئیس جمهوری وقت^{۱۲} به دولت ابلاغ گردید، حاوی بسیاری از سیاست‌ها و اولویت‌هایی است که در قانون آمایش سرزمینی آتی هم جایگاه ویژه‌ای خواهد داشت. چند نکته (در بند الف در خصوص سیاست‌ها و اولویت‌های بازسازی مناطق جنگ زده) به قرار زیر از نظر دفاع نظامی و غیرنظامی آمده است:

بند الف از مصوب شورای بازسازی کشور

- ۱- تأمین مصالح مورد نیاز برای مناطق جنگی با هماهنگی بخش‌های مختلف.
- ۲- پیش‌بینی تدابیر ایمنی برای نقاط جمعیتی، به‌خصوص در مورد شهرها و بخش‌های مرزی در مقابله با هر نوع حمله احتمالی.
- ۳- ایمن‌سازی و رعایت اصول مربوط به پدافند غیر عامل در بازسازی صنایع و نقاط راهبردی و تأسیسات مهم.

بند سی‌ام از فرمان رهبر معظم انقلاب

بند سی‌ام نامه‌ای که حضرت آیت ... خامنه‌ای فرماندهی معظم کل قوا، سیاست‌های کلی برنامه پنج ساله سوم را به رئیس‌جمهور، مجلس شورای اسلامی و مجمع تشخیص مصلحت ابلاغ فرموده‌اند، آمایش سرزمینی به‌عنوان چارچوب بلندمدت در برنامه‌ریزی‌های مبتنی بر اصول ذیل بیان شده است:

- ۱- ملاحظات امنیتی و دفاعی
  - ۲- کارایی و بازدهی اقتصادی
  - ۳- وحدت و یکپارچگی سرزمین
  - ۴- گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای
  - ۵- حفاظت محیط‌زیست و احیای منابع طبیعی
  - ۶- حفظ هویت اسلامی، ایرانی و حراست از میراث فرهنگی
  - ۷- تسهیل و تنظیم روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور
  - ۸- توجه به توسعه متکی بر منابع داخلی و رفع محرومیت‌ها، به‌خصوص در مناطق روستایی کشور.
- همان‌طور که ملاحظه می‌شود هر چند سخن رهبری با مسئولان دولت می‌باشد، ولی این رسالت بر عهده نیروها هم هست که جایگاه خود را در آمایش سرزمینی مشخص نمایند. زیرا، حفظ کیان نظام جمهوری اسلامی، در زمان بروز خطر از جانب دشمن به عهده این نیروها می‌باشد. لذا ضرورت دارد نیروهای مسلح، ضمن همگام بودن با طرح آمایش سرزمینی دولت، نسبت به توزیع جغرافیایی نیروهای خود، با توجه به نوع تهدیدها اقدام نمایند. بنابراین گسترش نداجا در سواحل دریای عمان در راستای طرح جامع آمایش سرزمینی می‌باشد.

۹-۴ رابطه متغیرهای امنیت ملی (آمایش، بحران و دفاع)

رویکرد آمایشی به ساماندهی سازمان دفاعی یک کشور، باعث می‌شود سازماندهی نیروهای مسلح به گونه‌ای در فضا (محیط) استقرار یابد که حداکثر امنیت و قابلیت دفاعی را برای کشور فراهم نماید زیرا باعث موارد زیر می‌گردد

- ۱- استقرار بهینه واحدهای نظامی برای تأمین حداکثر قابلیت دفاع و حداقل آسیب پذیری
- ۲- استفاده بهینه از قابلیت‌های محیطی
- ۳- ایجاد ثبات و بازدارندگی
- ۴- مقابله با تهدیدها به صورت معقول و منطقی

بهترین نتیجه‌گیری این مقاله توجه ویژه به فرمایشات فرماندهی معظم کل قوا در خصوص سواحل مکران می‌باشد که فرموده‌اند: مقام معظم فرماندهی کل قوا در خصوص اهمیت دریای عمان در تاریخ ۱۳۸۶/۱۲/۱۹ چنین فرمودند:

^{۱۲} رهبر فرزانه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای فرماندهی معظم و معزز کل قوا

"کار در دریای عمان دشوارتر و بسیار مهم‌تر است. زیرا امروز دشمن ما، فلان کشور همسایه خلیج فارس نیست. دشمنی که ما احتمال حمله و تهدید او را می‌دهیم کسی است که در اقیانوس‌ها گسترش یافته است. بنابراین در خلیج فارس، جنگ کردن داخل خانه است، در حالی که در دریای عمان جنگ کردن در عرصه وسیع بیرون خانه است."

ایشان در تاریخ ۱۳۸۷/۹/۶ نیز در خصوص اهمیت دریای عمان فرمودند که:

"این ساحل عظیم و طولانی بسیار حساس که ما در دریای عمان داریم در واقع یک گنج است و باید این را اعتراف کنیم که این را کشف نکرده بودیم. دریای عمان، ساحل دریای عمان و حضور در دریای عمان یک گنج است، یک ذخیره است. دریای عمان عقبه اساسی و تعیین کننده سرنوشت خلیج فارس است."

با توجه به مراتب فوق و نیز اهمیت پدافند غیرعامل در امنیت ملی کشورها درمی‌یابیم که:

کشورهای راه‌گانه قصد ساخت تأسیسات مهم و صنایع مانند سد، کارخانه‌های بزرگ، پالایشگاه، بزرگراه‌های مرزی و غیره را دارند ابتدا طرح جانمایی آن‌را در کمیته‌ای با حضور متخصصان نیروهای مسلح ارزیابی می‌نمایند.

لذا هدف آمایش سرزمینی در رابطه با بخش دفاع، استقرار بهینه واحدهای نظامی در فضا (محیط) برای تأمین حداکثر قابلیت دفاع و حداقل آسیب‌پذیری می‌باشد.

فضای کشور جمهوری اسلامی ایران نیز با تفکرات آمایشی به سه قلمرو ژئواستراتژیک زیر تقسیم‌بندی شده است:

- ۱- قلمرو حاشیه^{۱۳} که محل استقرار واحدهای عملیاتی
- ۲- قلمرو سرزمین^{۱۴} که بر منطقه مرتفع و به عبارتی بر اسکلتهای پیرامونی فلات ایران تطبیق دارد و محل استقرار واحدهای مبنا می‌باشد.
- ۳- قلمرو مرکزی^{۱۵} که قلب و فلات داخلی ایران می‌باشد.

کارکرد آمایش سرزمینی، ساماندهی فضای سرزمینی، جلوگیری از ایجاد ناموزونی فضای زیست افراد جامعه و در ادامه آن ممانعت از بروز مخاطرات ناشی از پراکندگی یا تمرکز، ایستایی یا تحرک بی‌برنامه و فاقد راهبرد و نامتناسب و ناهم‌خوان با سیاست کلی توسعه کشور است. آمایش دارای دو بُعد توسعه‌ای و دفاعی می‌باشد. بُعد دفاعی آمایش سرزمینی بدین معنی است که برای مثال پیش از ساختن سد، بزرگراه، نیروگاه اتمی و ... موضوع مربوطه باید در کمیته‌های نظامی و دفاعی مطرح و پس از اخذ موافقت مسئولان نظامی، نسبت به ساخت آنها اقدام شود. به عبارت دیگر در ساخت چنین تأسیساتی، نیروهای نظامی کارآمد و آگاه نیز مشارکت داشته و همه عوامل دفاعی را از نظر پدافند و آفند مورد نظر قرار دهند.

۹-۵ تعریف پدافند ساحلی^{۱۶}

سازمان‌دهی، سایت‌یابی و استقرار نیروها در نوار ساحلی و آب‌های کرانه‌ای (لایه‌های دفاع دریایی و مین‌روبی^{۱۷}) به منظور دفاع از تأسیسات، امکانات و مقابله با هرگونه تهاجم دشمن از طریق دریا.

در حال حاضر کشورهای فرامنطقه‌ای که دارای قدرت دریایی قابل ملاحظه‌ای می‌باشند با تلاش زیاد در حال کسب و تکمیل فناوری‌هایی هستند که قدرت آفندی آنها را تقویت نماید.

جمهوری اسلامی ایران با حدود ۱۰۰۰ کیلومتر ساحل در کرانه دریای خزر و نیز سواحل طولانی (۲۰۰۰ کیلومتر) در جنوب کشور^{۱۸}، با در اختیار داشتن بنادر و جزایر متعدد در سرتاسر خلیج فارس و دریای عمان، مسئله پدافند و حفاظت از منافع کشور را حیاتی تلقی نموده و باید ضمن بهره‌برداری از

¹³. Rim land

¹⁴. Mid land

¹⁵. Heart land

¹⁶. **Coastal defense and coastal fortification** are measures taken to provide protection against attack by military and naval forces at or near the shoreline. Because an invading enemy normally required a port or harbor to sustain operations, such defenses are usually concentrated around such facilities or places where such facilities could be constructed.

¹⁷. Their main missions are coastal surveillance, sovereignty patrol, route survey, and training. They were designed with a minesweeping role in mind and are consequently classified as Mechanical Minesweepers (MM); however, this role has diminished as a result of the evolving nature of mine warfare. The possibility of acquiring the gear necessary to undertake a more appropriate mine-hunting role continues to be examined.

^{۴۰}- آقای مهندس سید عطاءاله صدر معاون وزیر راه و شهرسازی ومدیرعامل سازمان بنادر و دریانوردی کشور در اولین همایش نیروی دریایی راهبردی (۹۰/۴/۲۰) در دافوس آجا، طول سواحل جمهوری اسلامی ایران را با احتساب طول سواحل جزایر ایرانی خلیج فارس ۵۸۰۰ کیلومتر عنوان نمود.

ویژگی‌های آنها و نیز جزیره‌هایی که همانند ناو هواپیمابر ساکن به‌شمار می‌روند، با به‌کارگیری تجهیزات و امکانات مناسب و کافی در تأمین پدافند ساحلی آنها اقدام نماید.

کشور جمهوری اسلامی ایران که از جنوب به خلیج فارس، دریای عمان، شمال اقیانوس هند و از شمال به دریای خزر محدود می‌شود به‌علت شرایط خاص خلیج فارس، همواره مورد توجه فراوان سایر قدرت‌های فرامنطقه‌ای بوده و تا آینده‌ای دور نیز خواهد بود. مرزهای جنوبی کشور در حاشیه خلیج فارس و دریای عمان، وجود مواهب دریایی از قبیل منابع پروتئینی دریایی در فلات‌قاره و همچنین ارتباط دریایی با سایر کشورها به‌منظور صادرات و واردات کالا و سایر نعمت‌های خدادادی، خلیج فارس و دریای عمان را به‌صورت منطقه‌ای درآوردده که امنیت و منافع ملی کشور به آن پیوند خورده است. به‌خصوص اینکه اقتصاد تک محصولی (نفت) با ایجاد هرگونه بحران، به‌طور جدی کشور را تهدید می‌کند. جمهوری اسلامی ایران تنها در سایه امنیت در منطقه خلیج فارس، دریای عمان و دریای خزر قادر خواهد بود منافع حیاتی خود را به‌طور کامل حفظ نماید. لیکن از نظر ژئوپولیتیکی، این منطقه همواره یکی از نقاط بحرانی جهان بوده و هرگونه بحران در آن، سایر نقاط جهان را نیز تحت تأثیر قرار خواهد داد و منجر به دخالت نامشروع کشورهای فرامنطقه‌ای می‌گردد. خوشبختانه امنیت در مرزهای آبی جنوب کشور، پدیده‌ای است که نه تنها برای کشورهای ساحلی آن با اهمیت است بلکه برای بسیاری از کشورهای صنعتی جهان نیز که از منابع مختلف دریایی این منطقه استفاده می‌نمایند، دارای حساسیت و اهمیت است. جمهوری اسلامی ایران با داشتن طولانی‌ترین مرز آبی در طول سواحل خلیج فارس و دریای عمان، باید به‌عنوان قدرتمندترین کشور منطقه، ساختار نیروی دریایی خود را با در نظر گرفتن توان و تجهیزات دریایی و احتمال مواجه شدن با تهدید کشورهای فرامنطقه‌ای تعیین نماید. این نیرو باید از ویژگی‌های تحرک زیاد، عدم غافل‌گیری، حداقل آسیب‌پذیری و توانایی ادامه یک جنگ فرسایشی و تأخیری برخوردار باشد. چنین نیرویی نیازمند پایگاه‌های متعدد بوده و لذا تجهیز پایگاه‌های دریایی فعلی و اضافه نمودن چند پایگاه در ساحل دریای عمان و همچنین گسترش سامانه‌های مراقبتی و پدافندی در طول سواحل بسیار ضروری می‌باشد.

نیروی دریایی باید قادر باشد با توانمندی‌هایی که در اختیار دارد و اجرای طرح‌های مناسب، این مأموریت‌ها را در مواقع لزوم اجرا نماید. لذا می‌توان با استفاده از توانمندی‌های مکمل و لحاظ‌کردن منابع و خدمات ملی با ترکیب نیروی دریایی و سایر نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران قدرت نظامی را افزایش داد و رهنامه پدافند ساحلی را اجرایی نمود. بنابراین برای به‌کارگیری بهتر نیروهای مردمی در مشارکت رهنامه پدافند ساحلی و افزایش توان رزمی، باید تمریناتی را به‌صورت برنامه‌های زمان‌بندی شده سالانه با حضور نیروهای مردمی به‌ویژه نیروهای محلی، طراحی و به مرحله اجرا درآورد.

۹- نتیجه‌گیری

۱-۱۰ با توجه به آنچه که بیان شد

- ۱- عدم توجه به آسیب‌پذیری‌ها در پدافند غیرعامل، می‌تواند به یک معضل ملی تبدیل شود.
- ۲- در کنار سلاح ایمان و توکل به خدا و پیروی از ولایت، داشتن فناوری مدرن زیرسطحی و سطحی پشتوانه محکمی برای دفاع ملی از سواحل و مرزهای آبی می‌باشد.
- ۳- توجه به پدافند غیرعامل دریایی (شامل دریا، سواحل، بنادر و پایگاه‌های دریایی) به تداوم توان رزمی و حفظ برتری دریایی کمک می‌نماید.
- ۴- سواحل گسترده جمهوری اسلامی ایران در شمال و جنوب نیازمند تقویت اساسی در کلیه عرصه‌های دفاع دریایی می‌باشد که باید به آن توجه وافر نمود.
- ۵- فناوری‌های مدرن مخفی‌سازی شناورهای سطحی و زیرسطحی از مهم‌ترین اقدامات پدافند غیرعامل در دریا بوده که باید در راهبرد ساخت، به آنها توجه لازم و کافی به‌عمل آید.
- ۶- پراکندگی شناورها، تجهیزات و کالاها در بنادر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده که لازم است به آن توجه خاصی مبذول گردد.
- ۷- تمرکززدایی و توسعه بنادر و ایجاد زیرساخت‌های ساحلی در پدافند غیرعامل، از موضوعاتی است که به عزم ملی در کلیه سازمان‌ها و ارگان‌های کشور نیاز دارد.
- ۸- با ایجاد پایگاه‌ها و تجهیزات فریبنده دریایی و قراردادن آنها در محل‌های مناسب، می‌توان دشمن را فریب داد.

۲-۱۰ نکات ضروری در آمایش سرزمینی جمهوری اسلامی ایران از بعد دفاعی:

- ۱- مسئله دفاع از کشور با توجه به تنوع همسایگان، مرزهای خشکی و دریایی طولانی و متنوع و حضور نیروهای خارجی در منطقه.

- ۲- تراکم زیاد جمعیت و صنایع در تهران و چند شهر بزرگ.
- ۳- ضرورت حمایت از مردم در هنگام خطر وقوع تهدیدهای نظامی.
- ۴- وجود تأسیسات عظیم و دفاعی کشور و نقش ارزشمند فعالیت‌ها و صنایع نظامی در بهبود مناطق توسعه نیافته مثل مناطق مرزی.
- ۵- مشارکت نیروهای مسلح در کارهای امدادی، آموزشی، تولیدی، جهاد سازندگی و جهاد اقتصادی در زمان صلح

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. خامنه‌ای، سیدعلی، نیروی دریایی راهبردی، انتشارات دفتر مطالعات راهبردی نداجا، تهران ۱۳۹۰
۳. سعدی، بوستان
۴. سیاری حبیب‌الله، طحانی غلامرضا، راهبردهای قدرت دریایی-دافوس آجا ۱۳۹۱
۵. صدر، سیدعطاءالله، معاون وزیر راه و شهرسازی و مدیرعامل سازمان بنادر و دریانوردی کشور، سخنرانی در اولین همایش نیروی دریایی راهبردی، تهران، دافوس آجا ۱۳۹۰
۶. ماهان، آلفرد، تأثیر و نفوذ قدرت دریایی در تاریخ، ۱۸۹۰